

- Л. С. Кобилянська, М. М. Скорик. – К, 2004. – 536 с.; Історіографічний словник / За ред. С. І. Посохова. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – С. 36; Феминологія: словарь терминов / За ред. О. Н. Пищулиной. – Харьков, 2002.
17. О. Кісь, О. Рец. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні / За ред. Л. Смоляр // Україна модерна. – Львів, 2000. – Число 4-5. – С. 503-511; Ї ж: Материнство и детство в украинской традиции: деконструкция мифа / Социальная история. Ежегодник 2003. Женская и гендерная история / Под ред. Н. Л. Пушкаревой. – М.: “Российская политическая энциклопедия”, 2003. – С. 156-172.
18. Монахова Н. Парадокси націєтворення: гендерний аспект / <http://www.genderlab.kiev.ua/>

А н н о т а ц и я

Рассматриваются историографические проблемы взаимодействия гендера и национального становления в Украине. Анализируются теории противопоставления и зависимости гендера и национализма, а также конструкции и деконструкции гендерных мифов в трудах отечественных и зарубежных исследователей.

Шаміль Рамазанов

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Основною причиною загострення демографічної кризи в Україні є зниження до критичного рівня народжуваності. Сучасний її стан такий, що забезпечується лише половина потрібного для відтворення населення. На сьогодні Україна вже перетнула межу зниження народжуваності, за якою відбувається незворотне руйнування демографічного потенціалу, що призвело до втрати умов для відновлення чисельності населення на початок 90-х років ХХ ст.

Процес зниження народжуваності у сучасних умовах має глобальний характер і зумовлений низкою економічних, соціальних, біологічних причин.

Глобальна тенденція зниження народжуваності посилилася в Україні у 90 роках минулого століття у зв'язку з економічною кризою, різким зниженням рівня життя, доходів широких верств населення, невпевненістю у майбутньому.

Переважно, через низку народжуваність та високий рівень смертності Україна за 16 років незалежності втратила майже 6 млн. людей і сьогодні її населення становить 46,5 млн. проти 52,1 млн. у 1991 р.

Для відтворення кількості населення станом на 1991 р. необхідно підвищити народжуваність до 2,2 – 2,3 дитини на двох батьків. Сьогодні цей показник в Україні майже вдвічі менший, ніж у 1990 р. і складає 1,1 дитини на одну сім'ю. Відтак кількість населення зменшується щороку майже на 350 тис. осіб. В демографічному відношенні Україна стала однією з найгірших країн світу. У першу чергу, це викликано неефективною політикою до найменш захищених верств населення. Зниження рівня народжуваності призвело до того, що сьогодні близько 30% населення – пенсіонери. На 14 млн. пенсіонерів припадає 18 млн. працюючих людей, з них лише 7 млн. у матеріальній сфері виробництва [1]. Якщо така тенденція зберігатиметься й надалі, то існує реальна загроза, що до 2025 року кількість населення України зменшиться до 25-30 млн [2]. За таких обставин збереження населення має бути основним змістом демографічної стратегії держави сьогодні.

Демографічна ситуація в Україні характеризується не лише депопуляцією, вона набула характеру гострої демографічної кризи, основні ознаки якої – несприятливі зміни не тільки у кількості, а й здоров'ї населення. Сучасну демографічну ситуацію можна

визначити як кризову саме тому, що депопуляція супроводжується істотним погіршенням здоров'я людей, що виявляється у зниженні середньої тривалості життя.

Обстеження стану здоров'я населення виявило, що рівень загальної захворюваності в Україні один із найвищих не лише серед країн Західної Європи, але й колишнього СРСР. За цим показником Україна перебуває на другому місці серед держав СНД. Прогресує тенденція значного погіршення здоров'я дітей і підлітків. Проблема поліпшення здоров'я населення сьогодні перетворилася у проблему його елементарного збереження.

Техногенне і радіоактивне забруднення атмосфери, ґрунтів, водоймів у більшості областей спричиняє мутантні ушкодження генів. Наслідком цього є зниження народжуваності, зростання потворності серед новонароджених, поширення спадкових хвороб тощо.

Такий стан викликаний перш за все, недостатнім фінансуванням медичної галузі й неспроможністю останньої своєчасно і якісно надавати медичну допомогу населенню. Наприклад, у 2000 р. на охорону здоров'я одного українця було витрачено 13 доларів, (у США – 3750). Щоб досягти хоча б рівня медичної допомоги 1990 р. потрібне її фінансування не менше 37,5 млрд грн.

Катастрофічно залишається екологічна безпека населення. Атмосферне забруднення негативно впливає на кожного третього жителя України, а 28% взагалі дихають повітрям, що є небезпечним для життя. При цьому на громадянина України припадає 3 долари США щорічних природоохоронних асигнувань, що в 50 разів менше, ніж у Німеччині. За даними смертності від серцево-судинних хвороб Україна ділить останнє місце в Європі з Болгарією, утричі випереджаючи розвинені країни. Поширеність хвороб серед населення протягом останніх 10 років зросла на 38%.

Статус українців як вимираючої нації (щорічне зменшення на 350-400 тис. людей) зі зниженням якості життя є неприйнятним для розвитку економіки України. Частка працездатного населення є найменшою (смертність серед цієї категорії з 2000 р. по 2005 р. зросла на 30% загалом і на 40% серед чоловіків зокрема) [3].

У процесі розробки прогнозу смертності населення країни до 2025 р. Інститутом економіки НАН України розглянуто три можливості його сценарію, які умовно названі песимістичним, середнім і оптимістичним. При розробці середнього (стабілізаційного) варіанту прогнозу смертності зроблено припущення, що в межах прогнозованого періоду будуть створені умови, які перешкоджатимуть подальшому погіршенню стану здоров'я населення. З'являться передумови зниження захворюваності та інвалідності, деякого підвищення тривалості життя, які, однак, не ведуть до принципових змін якості здоров'я, до переходу від досить відсталої до більш сучасної моделі здоров'я. Цей варіант можливий при істотному підвищенні життєвого рівня, поліпшення екологічної ситуації, при перегляді ідеології української системи охорони здоров'я та збільшенні її фінансування на 40-50 відсотків.

У зв'язку з цим необхідно реформувати систему охорони здоров'я, на якій негативно позначилися зміни соціально-економічних умов, а також збільшити асигнування на розвиток цієї сфери. Тим більше, що в умовах стрімкого старіння населення потреба в коштах на охорону здоров'я та соціальне забезпечення осіб похилого віку постійно зростає.

Населення має бути соціально захищеним, а специфічна демографічна політика повинна підсилюватися заходами держави щодо виходу з економічної кризи. Проте суверенність особи несумісна з соціальними, а тим більше державним патерналізмом, котрим була проіннята демографічна політика в колишньому СРСР. Держава повинна забезпечувати соціальний захист своїх громадян, але не перетворювати їх на утриманців.

Найвища мета такої політики – домогтися, щоб якомога менша частина населення залежала від суспільної благодійності.

Це у свою чергу передбачає удосконалення умов реалізації трудового та духовного потенціалів населення, його ефективне включення в суспільний поділ праці, нарощування зусиль щодо примноження суспільного добробуту. Цьому можуть слугувати заходи щодо забезпечення зайнятості населення – створення нових робочих місць, навчання та перекваліфікації працездатних, особливо у тих галузях суспільного виробництва, де очікується найбільше безробіття.

Необхідно також проводити демографічні та гендерні експертизи всіх законопроектів Верховної Ради, проектів указів Президента України, які заторкують права та інтереси населення.

Одна з основних причин зменшення кількості населення це скорочення народжуваності і перевищення смертності над народжуваністю. Сучасний рівень народжуваності найнижчий за весь період післявоєнної історії України. До другої світової війни тривалість життя в Україні була значно нижчою, чим у розвинених країнах, але завдяки успіхам медицини вдалося ліквідувати це відставання до середини 60-х років. Позитивні зрушення в динаміці смертності і тривалості життя протягом 50-х першої половини 60-х років пов'язані з докорінними змінами в структурі патології причин смерті, ролі старих і нових патогенних факторів. Це означало, що Україна успішно долає перший етап епідеміологічного переходу, на якому прогрес у боротьбі за людське здоров'я і життя став можливим завдяки стратегії дій, орієнтованій на масові, не дуже дорогі профілактичні заходи, що не потребують значної активності з боку самого населення, на широке використання антибіотиків. Однак з середини 60-х років (в розвинених країнах з середини 50-х років) можливості цієї стратегії вичерпалися, а її зростання в розвинених країнах уповільнилося [4].

В Україні саме в період кризи і повільних перетворень найбільш зменшилась народжуваність. Це, насамперед, пов'язано з тим, що дедалі більше долучається жінка до економічної діяльності, прагне зробити кар'єру, і як наслідок, все менше часу залишається на материнство. Але слід зазначити, що соціально-економічний розвиток держави неможливий без демографічного розвитку. Ці два процеси між собою тісно пов'язані. Як тільки погіршується демографічна ситуація, країна практично немає перспективи для соціально-економічного розвитку.

За таких умов, щоб змінити ситуацію, яка склалася, держава, насамперед, повинна звернути головну увагу на сім'ю та молодь. Як свідчить статистика, якщо у всьому світі 3 млрд. осіб, тобто майже половина населення, становлять люди до 25 років, то за даними всеукраїнського перепису населення 2001 р., в Україні молодь від 14 до 28 років становить лише 11%, тобто близько 5 млн. осіб.

Невтішною є ситуація і щодо кількості зареєстрованих шлюбів серед молоді. Якщо у 1991 р. одружилось 493,1 тис. пар, то у 2005 р. лише 332,1 тисячі, що істотно зменшило кількість новонароджених дітей (у 2005 р. це склало 461,1 тис. проти 630,8 тис. у 1991 р. [5]). Головними причинами цього сама молодь вважає відсутність житла, соціального захисту з боку держави, невелика заробітна плата, небажання приватних структур утримувати у себе на роботі вагітних та жінок з маленькими дітьми, хоча це й заборонено законом. Як наслідок молоді сім'ї мають не більше 1-2-х дітей у кращому випадку. Для відтворення населення молода сім'я має виховати 2-3 дитини, а не одну, як у багатьох сім'ях.

Однак, слід зазначити, попри негативну тенденцію середини 90-х років щодо різкого

зменшення народжуваності, збільшення смертей та перевищення кількості померлих над кількістю новонароджених, починаючи з 2002 р. з'явилася тенденція щодо збільшення народжуваності в Україні. Разом з тим, кількість померлих все ще перевищує в 1,7 рази кількість новонароджених. За офіційними даними Мінюсту за шість місяців 2007 р. в Україні було зареєстровано 225,679 тис. новонароджених, разом з тим кількість померлих сягнуло 387,3 тис. людей.

Держава для вирішення проблеми зробила в останні роки низку заходів. Завершено розробку проектів постанов Кабінету Міністрів України "Стратегія демографічного розвитку на 2006 – 2015 рр." та "Про створення міжвідомчої координаційної ради з питань поліпшення демографічної ситуації в Україні". Схвалена концепція Державної програми підтримки сім'ї на 2006 – 2010 рр., що включає заходи, спрямовані на розв'язання проблем соціально-економічного становлення та розвитку сімей, виховання дітей, вдосконалення системи соціального захисту сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, попередження насильства в сім'ї та реалізації сімейної політики, надання одноразової грошової виплати при народженні першої дитини 12,2, другої 25, третьої і більше 50 тис. грн.

Слід зазначити, що виплати, що українська влада надає матерям при народженні дітей, на думку багатьох демографів, можуть сприяти підвищенню народжуваності лише на першому етапі. Показові, на їх думку, у цьому зв'язку є приклади розвинутих європейських країн. У Чехії народжуваність найнижча в Європі, навіть нижча, ніж в Україні, хоча державні виплати за народжуваність значно більше. Сьогодні в жодній європейській країні немає такої народжуваності, яка б забезпечувала відтворення поколінь. Для цього потрібно 22 дитини на 10 жінок. Виняток – Албанія: 20 дітей на 10 жінок [6].

Таким чином, у сучасних умовах, коли суспільне життя продовжує знаходитись у стані кризи і невизначеності, коли не вироблена обґрунтована економічна стратегія на державному рівні, демографічна ситуація перетворилася на суцільну проблему. З метою поліпшення демографічної ситуації необхідно спрямувати соціально-економічну політику на розв'язання найгостріших проблем сім'ї: стимулювання народжуваності, підвищення медичного обслуговування, посилення охорони та оплати праці, поліпшення побутових умов і впровадження здорового способу життя, створення широкої мережі державних та недержавних служб соціальної допомоги.

ВИРИТНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Населення України тоне на очах // За українську Україну. – 2007. – 25 липня; Нас дедалі менше // Урядовий кур'єр. – 2007. – 10 липня; В Україні збільшується народжуваність // Урядовий кур'єр. – 2007. – 20 липня.
2. Вовканич С. Й., Цапок С. О. Регіональний демрозвиток: тенденції та парадокси // Україна в ХХ ст.: концепції та моделі економічного розвитку: Матеріали доповідей V Міжнарод. конгресу економістів. Львів, 2000. З. 2. – С. 62.
3. Чи підніметься поранений велетень // Урядовий кур'єр. – 2006 – 9 вересня.
4. Народові України загрожує вмирання // День. – 2006. – 5 жовтня.
5. 2006 р. Демографічна крива: Вся надія на молодь // Урядовий кур'єр. – 2006. – 18 серпня.
6. Демографічні виклики і загрози для України // Шлях перемоги. – 2006. – 8 листопада.

А н н о т а ц и я

Раскрываются основные причины и следствия кризисной демографической ситуации в Украине, что привели к ухудшению состояния здоровья населения и увеличения его смертности.